

Vajda András

Egy sáromberki paraszti irattár elemzése

Ösvények

o. Brown John Seely és Duguid Paul szerzőpáros egyik tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy az új technológiák megjelenése és elterjedése nyomán sokan vélik úgy, hogy a „dokumentum-műfaj” mindenható, mindent átfogó uralkodásának végéhez közeleg. „A régi formák és intézmények [...] szinte a szemünk láttára tűnnek el [...] és a dokumentum mint olyan szétporlik” (Brown–Duguid 1997: 177). Ez pedig arra késztet, hogy elgondolkodjunk a dokumentum és társadalom kölcsönhatásáról, illetve a dokumentum társadalomban betöltött szerepéről.

1. A történettudományban a nemesi levéltárak – mint a történetírás nélkülözhetetlen forrástípusának – felkutatása, részleges vagy teljes kiadása, értelmezése nagy múlttal és jelentős eredményekkel rendelkezik. Szemléleti változást a 20. század elején a francia Annales-iskola kutatói hoztak, akik az eseménytörténettel szembefordulva a mindennapi életre irányították a figyelmet, ezzel új, addig a kutatás érdeklődését elkerülő forrásokat, dokumentumtípusokat is bevontak a kutatásba. A fenti szemlélet jegyében kibontakozó forráskiadás a legkülönbözőbb jellegű szövegek olvashatóvá tételét eredményezte, mely hozzájárult ahhoz, hogy a kutatásokban az etnográfiai nézőpont hangsúlyosabban érvényesüljön (lásd pl. Fabre 1997). Közzétettek a kultúra szempontjából jelentéktelennek tűnő szövegeket is, amelyeket a történészek korábban nem vállaltak fel.¹ Ezek a kutatások hozták felszínre az íráshoz és az írott szöveghez való viszonyulás

¹ Itt jegyezném meg, hogy Kolozsváron egy 2003. október 24–25-én megrendezett „az erdélyi és Erdélyre vonatkozó forrásföltárás újabb eredményeit, valamint a levéltári forrásokhoz és az archiválás kérdéséhez kapcsolódó szemléleti kérdéseket” körülfutó EME-konferencián az egyik felszólaló történész ezeket a forrásokat szintén levéltári „szemét”-ként azonosította, mely elsősorban a néprajz-kutatás szempontjából érdemel figyelmet.

nemenként, társadalmi rétegenként és történeti koronként tapasztalható változatosságát.

A segédtudományból önálló diszciplínává fejlődött paleográfia klaszszikus formájában a szövegek elolvasásában és az értelmezés során felmerülő formai-grafikai kérdések eldöntésében játszott fontos szerepet. A 20. század során azonban érdeklődésének előterébe az írás művelődéstörténeti, és – Hajnal István óta² – társadalmi vonatkozásai kerültek. Ezt a fajta paleográfiát, mely a művelődéstörténet irányába történt természetes elmozdulás során jött létre, szerencsésebb írástörténetnek vagy még inkább *írásbeliségtörténetnek* nevezni. Ez a fajta írástörténet az írás egész társadalmi szerepének, egy terület egész írásos kultúrájának megvilágítására törekszik (lásd Jakó 1977: 25–26).

E szemlélet jegyében, hasonló felismerések és célok mentén bontakozott ki a 20. század második felében a francia kvantitatív íráskutatás, valamint az olvasástörténeti iskola (*l'histoire culturelle de la lecture*) is.³

2. A szociológia a 20. század első felében figyelt fel a személyes dokumentumok vizsgálata adta lehetőségekre. Ezek között Thomas I. William és Znaniecki Florian 1918–1920 között az Amerikai Egyesült Államokban kiadott hatkötetes munkája⁴ számít úttörőnek melyben a szerzők jelentős mennyiségű személyes dokumentumot (levelek, naplók, élettörténetek) dolgoztak fel a korabeli lengyel paraszttársadalom működésének bemutatására. Döntésük háttérében az a felismerés állt, hogy a változás csak az egyéni magatartások felől érthető meg. A vállalkozás vitathatatlan érdeme, hogy a szerzőpáros a statisztikai elemzések mellett a kutatási cél kiszélesítésére, más források bevonására tett javaslatot, hangoztatva, hogy „a személyes dokumentum a legtekélyesebb dokumentum, amiről a szociológusok – mint felhasználható anyagról – valaha is álmodni mertek.”⁵ A gondolat háttérében az a felismerés áll, hogy ahhoz, hogy a kutató

² Az írásbeliséggel kapcsolatos elképzeléseiről lásd Hajnal 1921, 1933, 1943, 1954, illetve posztumusz kiadásban: Hajnal 1993a, 1993b, 1993c, 1998.

³ A francia íráskutatás irodalmának és képviselőinek (Roger Chartier, Daniel Fabre, Le Goff, H. J. Martin) bemutatását lásd Sz. Kristóf 2002: 3–30, Keszeg 2008: 18–26.

⁴ A mű eredetileg 8 kötetre tagolódott. A későbbi kiadások során azonban a szerzők a nyolc kötet anyagát hat kötetbe szerkesztették át. A magyar kiadás ez utóbbi rendszerezést követi. (Thomas–Znaniecki 2002–2004). A tudományos közgondolkodásra tett hatásának elemzését lásd Markiewicz-Lagneau 1982: 11–28.

⁵ Idézi Markiewicz-Lagneau 1982: 12.

magyarázni tudja a megfigyelt tényeket, nem elégedhetik meg a statisztikai adatok felsorolásával és az ebből nyert változók összeállításával. „Ahhoz ugyanis, hogy a változóknak megfelelő értelmet tulajdonítsunk, el kell jutnunk az egyéni magatartások és értékek teljes megértéséhez” (vö. Markiewicz-Lagneau 1982: 10), melyet csak a személyes dokumentumok elemzése tesz lehetővé.

R. C. Angell a személyes dokumentumok módszerének 1920–1940-es évekbeli szociológiai használatáról készült összefoglalójában (Gottschalk et al. 1945) úgy érvel, hogy a személyes dokumentumok új, általános érzeteket, sejtéseket kelthetnek, amelyek a kutatást egy bizonyos irányba terelik. Anyagot szolgáltatnak előre felállított hipotézisek megalapozásához, illusztrálásához, illetve konkrét jelenségeket, folyamatokat illető konkrét hipotézisek kidolgozásához. Más honnan vett hipotézisek további vizsgálatához, illetve másfajta anyaggyűjtésből származó eredményekhez kontrollanyagként szolgálnak. Lehetővé teszik bizonyos – személy-, csoport- vagy intézményi szintű – szociálpszichológiai folyamatok jobb megértését, magatartások, motivációk, törekvések feltárása révén. A különböző kutatások előkészítése során orientációs anyagot szolgáltatnak, kutatási problémák és célok megfogalmazásához nyújtanak segítséget.⁶

3. A magyar folklórisztikában hasonló törekvésekre az 1970–1980-as években került sor⁷, bár a személyes dokumentumok vizsgálatára szórványosan korábban is van példa: Varga János például egy borsodi ember, Öreg Gyüker József krónikájának elemzését végezte el (Varga 1964: 452–471). Gyenis Vilmos pedig egy évvel később külön tanulmányt szánt ennek a forráscsoportnak, bemutatásuk mellett társadalmi hatásukat is elemezve (Gyenis 1965: 152–171).

Bányai Irén a paraszti írásbeliség vizsgálatát kiterjesztette az egyes családok által őrzött összes hivatalos dokumentumra is (Bányai 1973: 161–171). Ő hívta fel a figyelmet arra, hogy az egyes családoknál véletlenszerűen fennmaradt egyedi iratok önmagukban, a kibocsátó szerv

⁶ Idézi Róbert 1982: 243.

⁷ Tóth Zoltán például egy szekszárdi kádármester gazdasági-társadalmi viszonyainak alakulását elemezte (Tóth 1977: 199–218). Kocsis Gyula pedig egy véletlenül előkerült napló okán egy ceglédi család gazdasági-társadalmi törekvéseit elemezte, bemutatva a közös őst, a vagyoni gyarapodást és az egyes családtagok életének további történetét (Kocsis 1987: 143–185). A téma irodalmának összefoglalását pedig Küllös Imola végezte el (Küllös 1982: 163–173).

egyéb iratai nélkül kevés információs értékkel rendelkeznek, s ezért számunkra az irategyüttes egésze a lényeges (Bányai 1973: 163). Ezeknek az irategyütteseknek a vizsgálatára vezette be a *paraszti irattárak* fogalmát, mely alatt a történeti iratok egy olyan sajátos együttesét értette, amely „egy parasztcsalád vagyoni helyzetét, a faluban elfoglalt pozícióját, gazdasági, társadalmi egyesületekhez és polgári szervezetekhez való tartozását, illetve a család belső életét, a családtagok, nemzedékek egymáshoz való viszonyát, a család gazdasági, társadalmi felemelkedésért folytatott harcát tükrözi” (Bányai 1973: 161).

4. Kolozsváron Keszeg Vilmos idéttotta el a személyes dokumentumok és a paraszti íráshasználat vizsgálatát. A szerző az egyes műfajok azonosítása, bemutatása és elemzése mellett az írás kontextusaira, lokális specialistáira és az írás körül kialakult szokásokra (ritusokra) is rámutatott.⁸ Egyik tanulmányában a szerző a tárgyak rendszerének (Hofer 1983), valamint a beszélés néprajzának (Hymes 1997) ösztönző hatására egy mészki paraszttasszony írott szövegeinek globális felmérését-bemutatását végezte el (Keszeg 1998: 598–628). Kutatásom szempontjából e tanulmánynak azért is tulajdonítok kiemelt figyelmet, mert a szerző elsőként itt hívta fel a figyelmet „az írott kultúra szinkron szerkezetének és funkciójának vizsgálatá[na]k” (Keszeg 1998: 590) szükségességére, és mint ilyen ez a tanulmány képezi elemzésem legfőbb kiindulópontját, még akkor is, ha elemzésem továbbra is hangsúlyt fektet az iratokkal élő, azokat birtokba vevő, használó és termelő emberre, valamint az iratok életpályát befolyásoló, biográfiát konstruáló voltára.

5. Jelen tanulmány a fent említett kutatási irányzatok és eredmények figyelembe vételével, a Kolozsváron folyó kutatások által inspirálva született. Egy paraszti irattár szövegeinek kvantitatív és kvalitatív vizsgálatán keresztül az írás mindennapi életben betöltött szerepét igyekszik szemléltetni. Arra figyel, hogy az írás hogyan szervezi át az egyén életterét, mindennapjait, az életút egyes szakaszaiban milyen típusú szövegek termelésére, használatára kényszerül rá az egyén. Ebben a vizsgálatban tehát a hangsúly az emberen van. A vagyoni gyarapodás előmozdításáért nap mint

⁸ A szerző a témában közölt számos írása közül itt csak a legfontosabbakat említem: Keszeg 1991, 1996, 2000: 131–164, 2001: 135–148, 2006a, 2006b: 583–664. Ugyanakkor az elmúlt év során a paraszti írásbeliség monografikus bemutatását egyetemi jegyzet formájában tette közzé (lásd Keszeg 2008).

nap megszenvedő, a társadalmi ranglétrán feltörekvő vagy éppen csak megkapaszkodó, a család, a rokonok, a szomszédok, a faluközösség elismerését óhajtó becsvágyó emberen. Azon a törekvésen, amely szüntelenül ott lappang a 20. századi parasztember minden mozdulatában, és azon a szociális-gazdasági helyzeten, kontextuson, amely folyamatos változása révén újabb és újabb kihívások és megoldások – adaptációk⁹ – keresésére serkentette a falusi társadalom tagjait, folyamatos mozgásban és rettegésben tartva azokat. Az irattárak valójában ennek a folyamatos mozgásnak és az erre adott válaszoknak a termékei, lenyomatai. Bemutatásuk és elemzésük erre a világra és ennek a világnak a mozgáspályájára vet fényt.

Az irattárról egy 2001-ben végzett gyűjtés során szereztem tudomást. Az iratokat tartalmazó ládára Mózes Ferencnél az időközben műhelyé-raktárrá átalakult istállóban, egy szekrénybe zárva leltem rá. Mózes Ferenc az istállóban tárol minden tárgyat (bútorokat is beleértve), ami annak ellenére, hogy bizonyos értékkel bír, már nincs használatban, vagy egyszerűen nem volt a házban számára hely. Így került ide az a zárral ellátott láda, amelyben több más irat mellett (erről még lásd lentebb) a levelek is voltak.

Kontextusok

A település

Az elemzés tárgyát képező irattár kialakulásának időszakában (1902–1975) a sáromberki társadalom leginkább paraszttársadalomként definiálható, kultúrája a hagyományos értelemben vett paraszti/népi kultúra még akkor is, ha az 1960-as évektől az ingázó szakmunkások, valamint a szolgáltatóiparban dolgozók száma fokozatosan emelkedett az agrár szektorban dolgozókéval szemben. A közeli városok erőteljes iparosítását és a kollektivizálást (1961) megelőzően ugyanis a helyi értelmiségi, illetve egy-két köztisztviselő kivételével a település lakóinak elsődleges – és az

⁹ „Az adaptáció beépítési folyamat, mert minden személynek módosítania kell élete folyamán több megrögzött viselkedési modelljét, hogy megbirkózhasson az új feltételekkel. Minden személy azért változtatja meg életvitelét, hogy fenntartsa a folytonosságot, vagy a csoportban való részvétel céljából, vagy a társadalmi elvárások, vagy az érdek miatt, vagy egyszerűen a fennmaradás érdekében” (Mandelbaum 1982: 36–37).

egyetlen – jövedelemforrása a mezőgazdaságból és az állattartásból származott, de még a meghatározott havi juttatásokkal rendelkező lelkész¹⁰, tanító vagy hivatalnok¹¹ is gazdálkodott, rendelkezett saját földterülettel. Az 1960–1970-es évek ingázó szakmunkásai pedig második műszakban szintén foglalkoztak állattartással, földműveléssel.

Nemzetiségi összetételét tekintve a falu magyar ajkú település volt (és maradt), ahogy ezt az alábbi táblázat is jól bizonyítja:

Év	összesen	román	magyar	német	cigány
1900	1003	17	979	7	0
1910	1030	43	970	17	0
1920	1017	28	988	0	0
1930	1071	65	997	7	0
1941	1084	29	954	4	95
1956	1271	23	1248	0	0
1966	1949	166	1772	11	0
1977	1816	167	1626	5	18

A századfordulón a Budapestről kiinduló szövetkezeti és gazdaköri mozgalmak Sáromberkét is elérték, gazdasági életét befolyásolták. Az 1894. november 15-i közgyűlés mondta ki a *Sáromberke Községi Hitelszövetkezet* megalakulását, mely 1899. május 14-én újjászerveződött és csatlakozott az *Országos Központi Hitelszövetkezethez*. A szövetkezet átvészelte az első világháborút, és tovább működött a román adminisztráció berendezkedése idején is. Az intézmény 1948. július 15-én szűnt meg, amikor beolvadt a felsőbb rendelethez létrehozott *Testvériség* szövetkezetbe. 1908. január 18-án megalakult a *Sáromberke Állattenyésztőinek Szövetkezete*, mely a vele párhuzamosan működő és hasonló célokat szolgáló *Gazdakör* hatására 1925-ben beszüntette tevékenységét. 1910. február 11-én,

¹⁰ A település egykori lelkésze, Zoltáni Pál (1912–1958) az egyházi földek mellett saját földdel is rendelkezett, a papi teendők mellett gazdálkodással (földműveléssel és állattartással) is foglalkozott. Erre saját pénzen külön szolgát is tartott. 1952-ben kuláklístará került.

¹¹ A Sáromberkén hivatalnoki állást betöltő „parasztk” közül Berekméri István nevét említhetjük, aki a *Hangya Szövetkezet* titkári teendői mellett foglalkozott gazdálkodással (Berekméri I. A. 2008). A gazdálkodó hivatalnokról lásd még: Mózes é. n. I: 124.

Nagy Károly igazgató-tanító és néhány kiszagda kezdeményezése révén megalakult a *Sáromberke és Vidéke Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet*, mely arra törekedett, hogy tagjait a gazdaságuk és háztartásuk részére szükséges termékekkel lássa el, és hogy hozzásegítse a termelőket termékeik értékesítéséhez. Az első világháború után újjászerveződött és „*Hangya*” *Sáromberki Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet* néven lett bejegyezve. Bár hivatalosan 1936-ban megszüntették, valójában tovább működött a második világháború után is „*Kalács*” *Szövetkezet* néven, majd 1948-ban a hitel- és a tejszövetkezettel egyesülve beolvadt a „*Testvériség*” állami érdekeltségű szövetkezetbe.¹²

A gazdasági élet megszervezésével és fellendülésével párhuzamosan a kulturális élet terén is változások láthatók: 1824-ben a településnek, Teleki Ferenc anyagi támogatásával felekezeti iskolája épült. Az 1868-as tanügyi reform után az iskolai oktatás kiszélesedett,¹³ a vallás és az írás-olvasás mellett a számtan, ének, földrajz, történelem, természettan, polgári jogok és torna is bekerült a tananyagba. Ekkor már 86–126 között mozgott az iskolába járók lélekszáma, és ez a szám fokozatosan emelkedett, fél évtized múlva elérve a 200-at.¹⁴ 1912-ben új, három tanerős állami iskola épült, melynek már ekkor több mint 100 kötet volt a könyvtárában. Újabb iskolaépítésre és iskolaalapításra, illetve a tantestület bővítésére a 20. század 60-as éveiben került sor (az iskolába beírt személyek száma ekkor már 250–270 közé tehető). Ekkor építették fel a ma is működő általános iskola kétszintes épületét, illetve alapították meg az egykori Teleki-kastély épületében a Mezőgazdasági Gépészeti Szakközépiskolát (lásd Berekméri D. I. 1994: 146–158, illetve Mózes. é. n. IV: 169).

Az iskolai oktatás intézményesülésével és kiteljesedésével párhuzamosan, a helyi tanerők és az egyházi előljárók vezetésével, az iskolán kívül is virágzásnak indult a kulturális élet. A századfordulón általános igények és törekvések jegyében bontakozott ki a helységben az ifjúsági egyesületi mozgalom. Az 1912. november 18-án megalakult *Ifjúsági Egyesület* vallásos tárgyú programjai mellett ismeretterjesztő és szórakoztató műsorokat

¹² Mindezekről részletesen lásd Szabó 1994b: 65–69.

¹³ lásd Berekméri D. István: *I. Fokozati Dolgozat*. Sáromberki Általános Iskola Irattára, kézirat.

¹⁴ Ez részben annak köszönhető, hogy a földesúr kötelezővé tette a cigány gyermekek beiskolázását is (Szabó 1994a: 48).

is szervezett a helyi lakosoknak. E mozgalom kibontakozásával egy időben alakult meg Sáromberke első dalköre, Gáll Márton igazgató-tanító vezetésével. 1928-ban hozzák létre a *Református Nőszövetséget*, 1931-ben alakul meg a *Sáromberki Református Leányszövetség*, 1932-ben pedig a *Sáromberki Ifjúsági Keresztyén Egyesület*. Az 1940-es évektől a helyi tanári kar vezetése alatt amatőr színjátszó társulat is működött, melynek sikerültebb előadásaival a környező falvakat is bejárták, valamint helyi, rajoni és országos versenyeken szerepeltek velük.

Az irattár keletkezésének időszakában a településen a közigazgatás többrendbeli átalakuláson mentek keresztül. A jobbágyfelszabadítást követő évtizedekben, a kiegyezés után épül ki Erdély-szerte a széleskörű polgári közigazgatás, melynek során a falubíró intézménye fokozatosan megerősödött és az állami közigazgatás legalsó szintjévé alakult át (Szabó 1994a: 41). Feladatkörüket pedig az 1871. évi XVIII. törvénycikk szabályozta. Eszerint a közösség által választott bíró, a jegyző, a pénztárnok, valamint a közgyám a települések közvetlen és első fokú végrehajtó szerveivé váltak az önkormányzati és az állami közigazgatásnak egyaránt. Felügyeletüket a vármegyei törvényhatóság látta el (Kampis 1909, Egyed 1981: 260).

A két világháború zavaros időszakában számos ponton megnyirbálódott a falubíró intézményének és az éppen csak megerősödött önkormányzati rendszer jogköre. Az első világháború végén (1919.), a román csapatok bevonulásuk után sajtócenzúrát, kijárási tilalmat vezettek be, illetve betiltották a politikai és társadalmi szervezetek működését (Bárdi 2008: 32). A román hatalom a helyi vezetőket leváltotta, magát a helyi intézményrendszert, struktúráját azonban megőrizte. Sáromberkén 1918 után a falu élére Szócs Pétert nevezték ki, aki ekkor magát román nemzetiségűnek vallotta és nevét Suciú Petru-ra változtatta.

A bécsi döntést követően a visszacsatolt területeken hosszabb-rövidebb ideig katonai közigazgatás működött (Filep 2008: 156). Hogy ez Sáromberke esetében sem alakult másként bizonyítja, hogy az 1940-es években készült fényképeken a civil előljáróságok mellett katonaruhás alakok is folyamatosan szerepelnek.

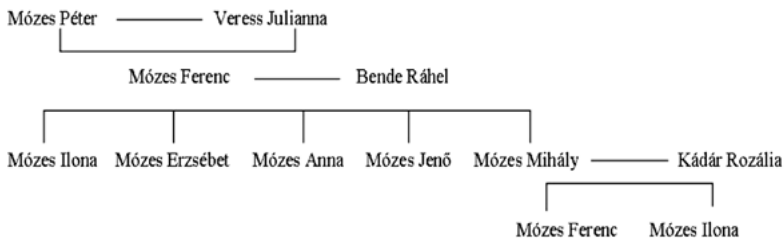
A második világháborút követően, 1945. március 8. után, amikor az észak-erdélyi szovjet katonai közigazgatást megszüntették, e területekre is visszaköltözött a román közigazgatás. Ez sáromberki vonatkozásban nem hozott különösebb változásokat, hiszen az adminisztratív vezetés jelenős része a helyiek közül került ki, és ez így is maradt egészen 1968-ig,

amikor a települést a hozzá tartozó Erdőszengyellel együtt a szomszédos Nagyernye község kebelezte be.

A vizsgált időszakban a településen soha nem volt közjegyzőség, ez a szomszédos településen, Marossárpatakon székel. Postahivatal és az 1930-as évektől táviró és telefonközpont viszont folyamatosan működött (Mózes é.n. II: 3–7).

A (nagy)család és a generációk

Az irattár a nagycsalád összesen tizenkét tagjával kapcsolatos iratokat tartalmaz. Ezek a személyek a következők: Mózes Péter Ferencé, Mózes Péterné Veress Julianna, Mózes Ferenc Péteré, Mózes Ferencné Bende Ráhel, Mózes Ilona, Mózes Erzsébet, Mózes Anna, Mózes Mihály, Mózes Mihályné Kádár Rozália, Mózes Jenő, Mózes Ferenc ifj. és Mózes Ilona. A felsorolt tizenkét személy a nagycsalád négy generációjának tagja, közöttük a következő rokoni viszonyok állnak fenn:

1. Az első generáció tagjainak neve mindössze öt iratban szerepel. Ebből a legkorábbi a családfőre, Mózes Péterre az 1901. évre kivetett hadmentességi díjjal kapcsolatos végzés, kettő a családi ház építésével kapcsolatos dokumentum, kettő pedig egy ajándékozási szerződés magyar és román nyelvű változata, melynek értelmében a szülők (Mózes Péter és Veress Julianna) gyermekükre és annak feleségére hagyják ingóságaik 1/2-ed részét. Életükről az irattár anyagából nem sokat tudunk meg, a család ma élő tagjainak pedig nincsenek a dédszülőkkel kapcsolatos emlékeik.

A református egyház családkönyvének adataiból viszont megtudjuk, hogy Mózes Péter 1852. június 29-én született és 1927. február 16-án halt meg. Felesége, Veress Julianna 1855. szeptember 10-én született és 1932. április 13-án hunyt el. Házasságkötésükre 1875. január 12-én került sor a

sáromberki református templomban, Zoltáni Imre lelkipásztorsága idején.¹⁵ A családnak az évek során 11 gyermeke született, de a családkönyv adatai szerint csak öten érték meg a felnőtt kort.¹⁶ A családi irattárban ránk maradt iratok szerint Mózes Péter 1912-ben kapott engedélyt a Maros Felső Járásbírójától egy 12x4,5 m alapterületű vert földfalú, cserépfedéllel ellátott lakóház, egy 4x4,5 m alapterületű vert földfalú, cserépfedéllel ellátott nyári konyha és egy 8x4 m alapterületű fenyődeszkából épült pajta és csűr építésére. A dokumentum ugyanakkor árnyékszék építését is engedélyezi. Ugyanakkor egy 1913-ban született dokumentum 10 évig házadómentességet biztosít a család számára. A legközelebbi dokumentum egy évtizeddel későbből származik és a család másodszülöttjének, Mózes Ferenc és feleségének megajándékozására vonatkozik. Erre nem sokkal a családfő halála előtt, 1923. október 13-án került sor. Ez az ajándékozási aktus valójában a családfői szerep átadásának rítusaként is felfogható. Maga a dokumentum szó szerint ki is mondja, hogy az ingatlanok átadást követően azok teljes haszna és terhe a megajándékozottra hárul. Ettől a dokumentumtól számítva a családi irattár anyagának címzettjei a következő generáció tagjai közül kerülnek ki.

2. Ahogy a fentebb bemutatott családfa szerkezete is mutatja, a családfa központi magját a második generációjához tartozó Mózes Ferenc és felesége, Bende Ráhel képezik. Ezt az irattár összetétele is igazolja, hiszen a nekik címzett vagy általuk készített iratok mintegy 50%-át teszik ki az elemzett családi irattár teljes anyagának.¹⁷ A családfő, Mózes Ferenc, 1929. december 5-én fiatalon elhunyt, és a gazdaság irányítása és családi élet stabilitásának biztosítása hosszú időre az özvegyre hárultak. Ezt jól jelzi az a tény is, hogy az elemzett iratok legnagyobb részében – mintegy 38%-ának – címzettként vagy feladóként (készítőként) az özvegy Mózes Ferencné neve szerepel.

Mózes András, a sáromberki származású teológiai professzor Sáromberkéről írt monográfiájának első kötetében egy 1941-ben készített

¹⁵ Sár. Ref. Egyh. Lev. I/16

¹⁶ A gyermekek születési sorrendben a következők: András (1875. X. 18.), Ferenc (1877. XI. 26.), Péter (1880. IV. 8. – 1885. IX. 15.), Péter (1884. VI. 16.), György (1885. XII. 21. – 1886. III. 1.), György (1887. XII. 22.), Juliánna (1882. VII. 12.), Zsuzsánna (1890. IX. 16. – 1892. VI. 4.), Anna (1891. XII. 25. – 1892. I. 17.), István (1896. II. 6. – 1896. VII. 15.) és István (1897. VI. 22. – 1897. VIII. 4.) Sár. Ref. Egyh. Lev. I/16

¹⁷ Erről részletesebben lásd a következő alfejezetben.

adatgyűjtés alapján számba vette a falu lakosságát¹⁸. Ez tartalmazza a családfők nevét, felekezeti hovatartozását, vagyoni állapotát és a házzszámot (Mózes é.n. I: 82–102). A család második generációjáról itt a következőket olvashatjuk: „121. Özv[egy] Mózes Ferencné, 4 személy, református. A Mózes Péter menyé. Földház, pajta, csűr, ól, kút, nyári konyha, 2 tehén, 1 borjú, 1 disznó, 4, ¼ hold föld” (Mózes é.n. I: 92). Ugyanakkor az összeírásból az is kiderül, hogy a korábban már említett vert falú családi ház a falu központjától Délre eső Súlymos utca közepe táján állott.

Az említett összeírás, valamint a családi irattárban megőrződött dokumentumok adatai alapján a család a sáromberki parasztság középrétéhez tartozott, hiszen a család által birtokolt 4¼ hold földterület a sáromberki átlag körül helyezkedik el.¹⁹ A középparaszti fogalmát azonban itt megszorításokkal kell kezelni, hiszen a fent említett földterület valójában csak szerény megélhetést biztosított a népes család számára. És ezt a helyzetet a családfő korai halála csak tovább nehezítette.

A második generációhoz tartozó család családfője, Mózes Ferenc, 1877. november 26-án született és 1929. december 5-én halt meg, viszonylag fiatalon.²⁰ Így a család és a gazdaság irányítása hosszú időre az özvegyre, Bende Ráhelre hárult. Bende Ráhel 1884-ben született, Mózes Ferencsel 1906-ban kötött házasságot.²¹ Házasságukból öt gyermek született: Ilona 1911. július 7-én, Erzsébet 1914. január 14-én, Anna 1916. szeptember 28-án, Mihály 1919. szeptember 29-én és Jenő 1922. július 22-én.²²

A gyermekek többségére csupán néhány dokumentum utal, ami azzal magyarázható, hogy a gyermekek egy része még az irattár dokumentumainak sűrűsödése előtt²³ elhunyt vagy kiléptek a család kötelékeiből. A család legidősebb gyermeke, Ilona 1931. április 7-én hajadonon hunyt el. Erzsébet 1937. december 3-án ment férjhez a szintén sáromberki származású Vajda Andráshoz (sz. 1905. XII. 12.), házasságuk azonban nem

¹⁸ Az adatgyűjtést Mózes András és Vajda Ferenc végezte (Mózes é.n. I: 82).

¹⁹ Szabó Miklós szerint az 1934-es adatok alapján egy parasztgazdaságra átlag 3,1 hold földterület jutott Sáromberkén (Szabó 1994a: 16).

²⁰ Sár. Ref. Egyh. Lev. I/47

²¹ Bende Ráhel származásával kapcsolatosan a családi irattár és az egyházi iratok egyaránt szűkszavúak. Mindössze születésének éve van feltüntetve a *Családkönyv* III. kötetében. Sár. Ref. Egyh. Lev. I/47

²² Sár. Ref. Egyh. Lev. I/47. Valamint a családi irattár egy lapja, melyre a családfő, Mózes Ferenc feljegyezte gyermekeinek születési dátumát.

²³ Erről részletesebben lásd a következő alfejezetben.

volt hosszú életű és nem születtek utódok belőle. Mózes Erzsébet ugyanis 1948. december 14-én meghalt. Annát szintén 1937-ben, szeptember 26-án vette feleségül Boczog György (sz. 1910. VIII. 25.). Házasságukból két gyermek született: Ilona (1937. XII. 13.) és Irén (1941. VII. 11.).²⁴

1940-re tehát csupán Mihály és Jenő maradt a családi házban. Ez utóbbi 1942. május 5-én vette feleségül Szabó János és Nagy Zsuzsanna Mária nevű lányát (sz. 1922. XII. 28.). Házasságukból két gyermek született: Jenő (1932. X. 27.) és András (1948. IX. 12.). Mózes Jenő 1998. augusztus 9-én halt meg Sáromberkén.

3. A harmadik generációhoz Mózes Ferenc gyermekei tartoznak. A családi irattár szempontjából azonban elsősorban a Mózes Mihály által alapított család bír jelentőséggel. Egyrészt mert a nagycsalád ezen ága őrizte meg az irattár anyagát, másrészt mert az elemzett irattár dokumentumainak közel 33%-a ehhez a családdal kapcsolódik.

Mózes Mihály életpályája az Román Kommunista Pártba történő beiratkozás kérelmezésének függelékeként 1966. január 3-án írt önéletrajza (*autobiografie*), a család tulajdonában megőrződött hivatalos és magán-céllal készült iratok, valamint gyermekei visszaemlékezései alapján rekonstruálható.

1919. szeptember 29-én született Sáromberkén. Hat elemi osztályt végzett (1926–1932), az iskola befejezése után a család földjein dolgozott. Apját korán – alig 10 éves korában – elveszítette, így a háztáji és a mezei munka megszervezése, lebonyolítása korán az ő feladatává vált. 21 évesen, 1940 decemberében sorozták be katonának a 21. Honvéd Határőrség Hadosztály 3. századába, Gyergyótölgyesre, ahol három évig szolgált. Rövid ideig – 1942. december és 1943. március között – Nagyiván, 1943 novemberében pedig Gyergyóhollón teljesített szolgálatot. 1943-ban szerelt le. Öthónapnyi szabadság után ismét behívót kapott, Ditróba kellett jelentkeznie, ahonnan csakhamar átszállították a gyergyótölgyesi kaszárnyába. Innen vezényelték ki századát 1944. szeptember 5. után a hadszíntérre, ahol orosz katonák fogságába esett.

Katonáskodása nagyobb részében a frontvonal mögött teljesített szolgálatot. A kötelező 18 hónapos kiképzés után tizedesi rangig vitte, az újoncok, illetve az átképzésre behívott idősök betanításával foglalkozott. 1944.

²⁴ I. Sár. Ref. Egyh. Lev. I/ 67b, I/24a, I/24b, I/78.

szeptember 5. és 1944. november 30. között volt a haretéren, ekkor orosz hadifogságba esett, ahonnan 1948. március 21-én szabadult.

1943-ban, leszerelése után nem sokkal, nősült meg. A sáromberki Kádár Rozáliát vette feleségül, akitől két gyermeke született: Ferenc (1944. I. 23.) és Ilona (1945. III. 22.).

1952-ig földművelésből élt, ekkor a Sáromberki Fogyasztási Szövetkezetnél alkalmazták. Beszerzői és könyvelői állásban dolgozott 1964. január 18-ig, ezt követően rövid ideig levélkihordó volt Marosvásárhelyen, majd 1965. május 7-től az Út-és Hídépítő Vállalat gergyeszegi kirendeltségénél volt éjjeliőr. 1985. szeptember 18-án halt meg.

Felesége, Kádár Endre és Farkas Erzsébet leánya, 1920. szeptember 4-én született és 81 éves korában, 2001. június 1-jén halt meg.

4. Az irattárban szereplő negyedik generációt Mózes Mihály gyermekei, Ferenc és Ilona képezik. Az ehhez a generációhoz tartozó családok azonban – mennyiségét és minőségét tekintve egyaránt – kevéssel járultak hozzá az elemzett irattár alakulásához. A rájuk vonatkozó, valamint az általuk készített iratok száma ugyanis elenyésző. Fontos azonban az a tény, hogy az elemzett irategyüttes a ma élő családtagok²⁵ legidősebb tagja, Mózes Ferenc tulajdonában maradt fenn.

Mózes Ferenc 1944. január 22-én született Sáromberkén. Itt járt elemi iskolába 1951–1958, majd ezt követően Marosvásárhelyen építészeti szakiskolába 1958–1961 között. A szakiskola elvégzése után rövid ideig az építőiparban dolgozott Marosvásárhelyen, majd egy néhány hónapos szakmai átképzésen vett részt. A képzés elvégzése után fémipari szakmunkásként dolgozott a marosvásárhelyi *Metalotehnica*²⁶ nevű üzemben nyugdíjba vonulásáig. Ízületi problémák miatt ugyanis 1992-ben betegnyugdíjazták. Az 1980-as években, mintegy második műszakban sírkerekek készítésével is foglalkozott.

²⁵ A két gyermek közül csak Ilona alapított családot. Házasságából három gyermek született, akik közül ketten szintén Sáromberkén élnek és itt alapítottak családot.

²⁶ Elsősorban könnyűipari cserealkatrészek gyártására szakosodott marosvásárhelyi fémipari létesítmény. 1952-ben alakult Encsel Mór [Encel Mauriciu] néven. Az üzem 1956-ban kibővült és nevét Metalotehnica-ra változtatta, ezzel egyidőben varrógépek és textilipari felszerelések gyártására szakosodott. Az 1989 előtti időszakban mintegy 5500 szakmunkást foglalkoztatott. Az 1990-ben részvénytársasággá alakult és felvette a Matricon nevet. Jelenleg mintegy 250 szakmunkást foglalkoztat.

Ipari munkásként – a sáromberkiek többségével ellentétben – nem az ingázó életformát választotta, hanem lakást vásárolt a Marosvásárhelyen ekkor épülő tömbháznegyedek egyikében, és itt élt egészen az 1984. év végéig. Ekkor – mivel az édesapja egészségi állapota rohamosan súlyosbodott – átmenetileg hazaköltözött²⁷ a szülői házhoz, ám marosvásárhelyi lakását továbbra is fenntartotta.

1995-ben húga nagyobbik fia megnősült, és mivel Mózes Ferenc nem alapított családot²⁸, marosvásárhelyi lakását átadta a fiatal házaspárnak, ő pedig végleg hazaköltözött Sáromberkére.

Mózes Ferenc szabadideje jelentős részét olvasással töltötte. Iskolás korától rendszeres olvasója volt a helyi művelődési ház könyvtárának, de a néhány tucat könyvvel rendelkező helybéliektől is gyakran kért kölcsön olvasnivalót. Elsősorban a magyar történelemmel kapcsolatos írásokat – történelmi regényeket és elbeszéléseket – olvasta előszeretettel. Fiatal korában – élete fontos fordulópontján (sorsfordulóján) – az írás örömet/kínját is megízlelte: az írás és az írott szó segítségével próbálta érvényesíteni akaratát, illetve később az írás segítségével próbálta feldolgozni az őt akkor ért sorscsapást.²⁹ A viszonzatlan érzelmek feldolgozására tett kísérletek során mintegy 100 oldalnyi színes rajzokkal ellátott emlékverset írt össze egy iskolai füzetbe, ezt azonban nem volt hajlandó a kutatás rendelkezésére bocsátani, ahogy a családi iratok ma is használatban levő és a házban őrzött részének megvizsgálását sem engedélyezte.

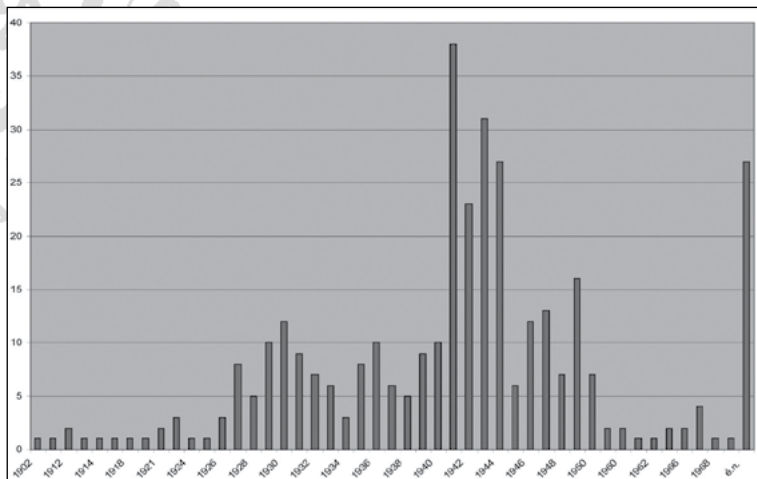
²⁷ Valójában ebben az időszakban kétlaki, ingázó életformát folytatott. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy az 1994-ben kiadott településmonográfiában, melynek függelékében (Sáromberke lakói 1993-ban), település teljes lakossága háztartásonként és név szerint fel van sorolva, nem szerepel a neve (lásd Szabó 1994c: 190).

²⁸ Mózes Ferencnek volt egy fiatalkori szerelme, a lány viszont nem viszonzta ezeket az érzelmeket. Annak reményében, hogy sikerül majd meghódítania a lány érzelmeit, számos (emlék)verset írt hozzá, melyeket egy füzetbe gyűjtött össze. A versek mellett a füzet számos rajzot is tartalmaz, ennek tanulmányozását azonban Mózes Ferenc megtagadta. A füzet létezéséről és keletkezésének körülményeiről (a viszonzatlan szerelem történetéről) kortársai közül többen rendelkeznek ismeretekkel.

²⁹ Itt a sorsforduló és a sorscsapás fogalmait a Tengelyi László által kidolgozott fenomenológiai értelemben használom. Lásd Tengelyi 1998: 199–200.

Az irattár szerkezete és szövegtípusai

A Mózes család irattára, abban a formájában, ahogy a kutatás rendelkezésére bocsátotta utolsó őrzője, Mózes Ferenc, mintegy hetvenkét évet ölel fel és összesen 350 tételt számlál. A legkorábbi irat 1902-ből származik, a legkésőbbi pedig 1975-ből. Ez utóbbi nem illeszkedik szervesen az irattár többi részéhez, a hozzá legközelebb eső irat ugyanis 1968-ból származik. Az irattár anyagának éves eloszlása szempontjából ettől eltekintve is több rés található. Így az 1903–1910, az 1915–1916 közötti időszakból, 1920-ból, 1922-ből, az 1951–1958, az 1963–1964, valamint az 1969–1974 közötti időszakból egyetlen irat sem található az irattár anyagában. A fennmaradt évekre átlagban valamivel kevesebb mint nyolc irat esik. Ennek ismeretében a család éves iratforgalmának alakulása szempontjából öt olyan hosszabb-rövidebb periódus azonosítható, amikor az irathasználat és az irattermelés az átlagos fölé emelkedik: 1930, 1936, 1940–1944, 1946–1947 és 1949. Ezek közül az 1940–1944 közötti időszak emelkedik leginkább a többi évke papírforgalma fölé. Ez az a periódus, amikor az adminisztratív hatalom által kibocsátott iratok mellett a magánjellegű iratok száma is számottevően megemelkedik. Ennek okát minden kétséget kizáróan az aktuális társadalmi-politikai helyzettel, a második világháború eseményeivel kell (és lehet) magyarázni. Végül itt említeném meg, hogy 27 irat (ami a teljes archívum 7,7%-át teszi ki) nem tartalmaz kelteztést.

Az irattár anyagának éves eloszlása

Ezek egyetlen kivételével kézzel írott dokumentumok, legnagyobb részük pedig a privát iratok közé tartozik: gazdasági feljegyzéseket vagy emléкverseket tartalmaznak.

Az irattár valamivel több mint fele (50,30%-a) román nyelven készült irat, másik jelentős része (49,10%-a) magyar nyelven íródott. A magyar nyelvű szövegek jelentős része magáncéllal készült és a privát életben tölt be funkciót: közöttük levelek, emléкversek, gazdasági feljegyzéseket tartalmazó füzetlapok szerepelnek. Legnagyobb részüket – 62, főleg táborig levelezőlapra írt levelet és több különálló füzetlapra írt emléкverset – Mózes Mihály írta 1941 és 1944 között, katonáskodása idején. Ezen kívül ide tartozik néhány emléкvers és egy táborig levelezőlap Mózes Jenőtől, egy emléкverses füzet és egy dalgűjtemény a család utolsó generációjának tagjaitól. Az irattár egy kis része – mintegy 0,60%-a – bilingvis. Ezek az 1940-es években, azok első felében születtek, és kivétel nélkül hivatalos szervek által kiadott nyomtatványokról van szó. Az irattár anyagának legnagyobb része, mintegy 66%-a nyomtatvány, valamivel kevesebb mint harmada (30,30%-a) kézzel írott és egy kis része, mintegy 3,10%-a írógéppel írt dokumentum.

A legelső nyomtatvány egy 1912-ből származó himlőoltási bizonyítvány, a legkésőbbi pedig egy 1975-ben kiállított nyugta arról, hogy Mózes Mihály 1975. április 5-én előfizetett a *Vörös Zászló* nevű megyei napilap májusi számaira. A nyomtatványok jelentős része különböző elnevezésű³⁰ bizonylat, amelyek adók és illetékek kifizetését igazolják. Kisebb részük egészségügyi irat: kórházi igazolás és recept.

A kézzel írott szövegeknek csak egy kisebb része hivatalos irat (főleg kifizetéseket igazoló, ügyvédek és közjegyzők által kiállított nyugták), nagyobb részük pedig magáncéllra született. A legkorábbi kézzel írott dokumentum hivatalos irat, egyben az irattár legkorábbi darabja is. A Magyar Királyi Pénzügyigazgatóság végzése Mózes Ferenc Péterének azon beadványára, melyben a rá kiszabott hadmentességi díj eltörlését kéri. A legkésőbbi keltezett kézzel írt szöveg egy román nyelven készített önletrajz, melyet Mózes Mihály 1966-ban készített a Román Kommunista Pártba való beiratkozása alkalmával. A legtöbb kézzel írott dokumentum, mintegy 67 irat, az 1941–1944 közötti időszakból származik, ezek kivétel nélkül

³⁰ A bizonylatok elnevezése korszak- és intézményfüggő, és ez még a román adminisztráció korszakain belül is igaz.

privát iratok, elsősorban a családtagok között megszakadt szóbeli kapcsolattartást áthidaló alternatív kommunikáció termékei: levelek.

Az írógéppel készített szövegek többsége örökösödési és gyámhatósági irat, kiállítója a marosvásárhelyi törvényszék gyámhatósági hivatala vagy különböző, a család által az örökösödési ügyek lebonyolításával megbízott ügyvédek és közjegyzők. A legkorábbi írógéppel készített irat 1912-ből, a legkésőbbi 1950-ből származik.

A hivatalos és privát iratok megoszlása szempontjából az előbbiek részaránya magasan nagyobb az utóbbiakkal szemben. A privát iratok kevés kivételtől eltekintve a második világháború ideje alatt készültek, legnagyobb részük levél. A magániratok másik része gazdasági élet alakulásáról, családi eseményekről tartalmaz feljegyzéseket. Néhány lapon hasznos tudnivalókat örökítődtek meg. A magániratok egy másik jelentős része pedig emlékvers. A leveleket és a világháború idején írt emlékversek egy részét leszámítva a privát iratok alig tartalmaznak kelteztést, keletkezési idejüket elsősorban tartalmuk alapján lehet meghatározni. A legkorábbi magáncélú feljegyzést tartalmazó irat a Gazdák Biztosító Szövetkezete által kibocsátott, kitöltetlen nyomtatványra készült. A feljegyzés Mózes Ferentől származik és gyermekei születésének időpontját rögzíti. E nyomtatványon a legelső feljegyzés 1911-ből, a legutolsó 1922-ből származik:

„Gazdák Biztosító Szövetkezete Képviselete

Vertretung der Verzierungs-Genossenschaft der Landwirte

Alapítottatott 1900-ban

Gebründet im J. 1900

Sáromberke 1911 Julius hó 7 - n.

Mózes Ilona született 1911 be Julius ho 7 pénteken este 7 orakor

Erzsi született 1911 január ho 12 héfón reggel 3 orakor

Anna született 1916 szeptember ho 28 csütörtökön reggel 4 orakor

Mihály született 1919 szeptember ho 29 este 7 orakor

Jenő született 1922 Julius 22 péntek regel 7 orakor”³¹

Az utolsó datált magánirat – egy ajánlott levél másolata – 1962-ből származik. Szintén az 1960-as években született egy emlékverses füzet, melynek egyetlen keltezett emlékversét 1962. március 12-én írta Manole Gheorghe kapitány román nyelven, a kötelező sorkatonaság ideje alatt.

³¹ Dólt betűvel jelzem a nyomtatott szövegrészeket.

Tulajdonosa Mózes Ferenc. A füzet 48 lapnyi emlékverset (bejegyzést) tartalmaz, legnagyobb részük ugyanazon kéz írása. Egy másik füzet megmaradt lapjain az 1950–1960-as évek slágereinek szövegei találhatóak.

A hivatalos iratok az irattár 74,30%-át teszik ki. Ha ezt összevetjük a nyomtatványok (66,60%), valamint az írógéppel készített dokumentumok (3,10%) részarányával, akkor az derül ki, hogy ezeknek az iratoknak 4,60%-a (17 irat) kézzel íródott. A hivatalos iratok kis része – mintegy 4%-a (14 irat) – korábbi nyomtatvány (vagy annak egy részét) felhasználva, annak hátoldalára készült. Ezek esetében gyakori, hogy a korábbi nyomtatvány más kormányzati időszaktól való és más nyelvű nyomtatványt használ fel. Ugyanakkor fontos megemlíteni azt a tényt is, hogy a hivatalos iratok 26%-nak (68 irat) a hátoldalán a család valamelyik tagjától (az éppen aktuális családfőtől) származó rövid feljegyzés található.

A Mózes család irattárának szerkezete éves bontásban a következő táblázatban összegezhető:

év	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k
1902	1		1				1		1		
1911	1		1				1	1		1	
1912	2		2		1	1			2		
1913	1		1		1				1		
1914	1		1		1				1		
1917	1		1		1				1		
1918	1		1		1				1		
1919	1	1			1				1		
1921	2	2			2				2		
1923	3	3			2	1			3		
1924	1	1			1				1		
1925	1	1				1			1		
1926	3	3			3				3		
1927	8	7	1		7		1	1	8		1
1928	5	5			4	1			5		2

év	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k
1929	10	10			10				10		4
1930	12	11	1		10	2		1	12		2
1931	9	6	3		6	1	2	1	9		3
1932	7	7			7				7		3
1933	6	5	1		6				6		2
1934	3	3			3				3		1
1935	8	7	1		8				8		2
1936	10	10			10				10		3
1937	6	6			5	1		1	6		2
1938	5	4	1		5				5		
1939	9	5	4		8		1		8	1	3
1940	10	3	6	1	8		2	1	10		4
1941	38		38		14	1	23		15	23	5
1942	23		23		6		17		6	17	2
1943	31		31		21	1	9	1	22	9	6
1944	27		27		9		18		9	18	2
1945	6	3	2	1	4		2	1	6		
1946	12	9	3		9		3	1	11	1	3
1947	13	13			13				13		8
1948	7	7			7				7		3
1949	16	16			13		3		16		4
1950	7	6	1		6	1			7		1
1959	2	1	1		2				2		
1960	2	1	1		2				2		
1961	1		1				1			1	
1962	1	1			1				1		1
1965	2	2			2				2		
1966	2	2			1		1		2		

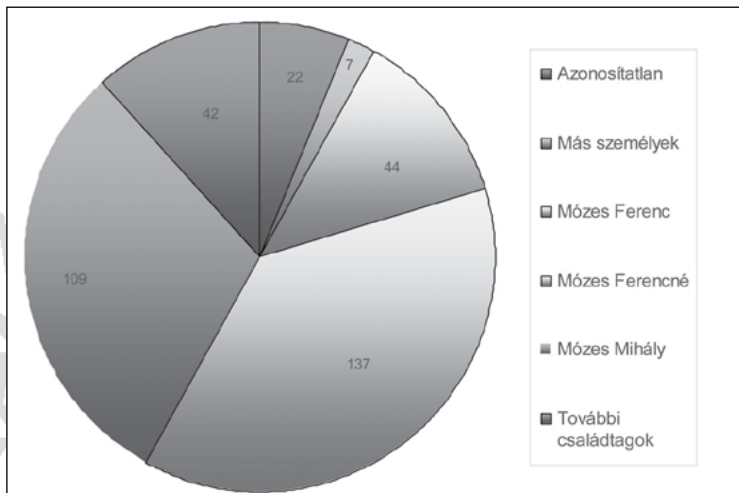
év	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k
1967	4	4			4				4		
1968	1	1			1						
1975	1	1			1				1		
é. n.	27	9	18		6		21	5	9	18	1
Össz.	350	176	172	2	233	11	106	14	261	89	68
%	50,3%	49,1%	0,6%	66,6%	3,1%	30,3%	4%	74,3%	25,7%	26%	7,7%

Táblázat: A Mózes család irattárának szerkezete és eloszlása évekre lebontva. Ahol: a = iratok száma összesen, b = román nyelven készült iratok, c = magyar nyelven készült iratok, d = kétnyelvű iratok, e = nyomtatvány, f = írógéppel készült, g = kézzel írott, h = korábbi iratot használ fel, i = hivatalos, j = privát, k = feljegyzés található a hátoldalán.

Az irattár legnagyobb része, 137 irat (az irattár 38%-a) Mózes Ferencné Bende Ráhel nevéhez köthető, ezek túlnyomó része hivatalos irat és valamennyi 1930–1949 között született. Hozzá közel áll a Mózes Mihály személyéhez köthető iratok száma, akire az irattárnak mintegy 30%-a (107 irat) esik. A harmadik szintén jelentősebb iratmennyiség Mózes Ferenc nevéhez köthető. A megőrzött iratoknak mintegy 12,5%-a (44 irat) kötődik az ő személyéhez. Az első egy 1921-ből származó oltási igazolvány, az utolsó pedig egy 1966-ban írt román nyelvű önéletrajz. A két végpont között azonban az iratok egyenlőtlenül oszlanak el, nagyrészüket 1940–1944 között keletkezett és a privát iratok közé tartozik. Az iratok 12%-a (42 irat) a család további tagjainak nevéhez kapcsolódik. Így Mózes Jenő neve 11 (3,14%) iraton szerepel, Kádár Rozália neve 6 iraton, Mózes Péter és Mózes Ilona neve 4-4 iraton, Mózes Ferenc ifj. neve 3 iraton, Mózes Erzsébeté 2 iraton és végül Mózes Ilona ifj. neve 1 iraton szerepel. Ugyanakkor 22 irat esetében nem lehet biztosan azonosítani tulajdonosát.³² Ezek kivétel nélkül magáncélra készített és kézzel írott dokumentumok. Keletkezésük

³² Annyi azonban mindenképpen nyilvánvalónak látszik, hogy ezek a család utolsó két generációjának azon tagjaihoz köthetők, akik az 1940-es években vagy ezt követően a családi háznál maradtak. Elsősorban tehát Mózes Mihály, Mózes Jenő, Mózes Ferenc ifj. és Mózes Ilona személye jöhet számításba.

ideje pedig 1940 és az 1960-as évek első fele közötti időszakra esik. 7 dokumentum pedig más személyek nevét tartalmazza. Az irattár anyaga személyekre lebontva az alábbi diagramban összegezhető:

Amint a fenti diagramm is jelzi, és amint már korábban is említettem az irattár összetétele szempontjából a család második generációja bír központi jelentőséggel. Hozzá kapcsolódik az irattár anyagának 50%-a, és ha a gyermekek nevéhez köthető iratokat is ide soroljuk, akkor ez a szám 56,8%-ra³³ emelkedik. Mózes Ferenc családja tehát az, amely az irattárat megalapozta, gazdasági életével kapcsolatosan a legtöbb iratot megőrizte. Ez részben azzal is magyarázható, hogy életútjuk egybeesett a nagy politikai-gazdasági átmenet időszakával, amely a maga módján szintén számottevő hatást gyakorolt a korszak papírforgalmára, annak növekedésére.

A harmadik generációból az irattermelés szempontjából a Mózes Mihály által alapított család emelkedik ki: ha a teljes családot (szülők és gyermekek együtt) vesszük alapul, akkor az irattár 34%-a köthető ehhez a családhoz.

³³ Itt a gyermekek esetében csak azokat az iratokat vettem figyelembe, amelyek az önálló családalapítás előtt keletkeztek.

Szövegtipológiai szempontból az irattár két nagy csoportra osztható: hivatalos iratokra vagy nyomtatványokra és magániratokra. Az első a helyi, regionális vagy országos adminisztráció terméke és a lakosság, valamint a lakosságra kirótt kötelezettségek számon tartását és ellenőrzését szolgálja, az utóbbi a magánélet megszervezésében kap fontos szerepet, és mint ilyen, a paraszti írásbeliség terméke. E két nagy iratcsoport valójában nem válik el ilyen élesen egymástól, a keletkezés idejétől és a kibocsátó szervtől, személytől függően számos átmeneti kategóriába sorolható irattípus található. Ezek az esetek nagyrészt a bürokratizálódás (az adminisztráció működését szabályozó normatív keretek) folyamatában felbukkanó új, és mint ilyen, ismeretlen helyzetekre helyileg adott megoldások (lásd adaptációk) eredményei.

Az irattár helye és szerepe a családi élettérben

Minden társadalom tárolja az adatokat, az információkat, melyek létfontosságúak túléléséhez, melyek lehetővé teszik, hogy jól működjön (Guar 1984: 14). Az írás a rögzítés feltételét, a hordozók (pl. a papír) a tárolást teszik lehetővé. Az információk univerzumának rendszerezését, emlékezetben és használatban tartását pedig a könyvtárak és az irattárak biztosítják. Ezt állítja Roger Chartier egyik könyvében, melyben azt elemzi, hogy a 14–18. századi Nyugat-Európában hogyan sikerült uralni (ellenőrizni) és körforgásban tartani – a kiadók segítségével – a rohamosan szaporodó szövegeket, könyveket. Elemzésében kimutatja, hogy a címkatalógusok, a könyvek különböző területekre való szétválasztása szerző és tartalom szerint, valamint a valóságos vagy virtuális könyvtárak mind az írott szó rendszerezésére, végső soron megszelídítésére és uralására tett kísérletek (Chartier 1994: vii). Ehhez hasonlítható a paraszti irattárak szerepe is: az iratok több generáción átívelő megőrzése, a velük való foglalatosság (rendszerezés, széljegyzetek készítése stb.) az őket kibocsátó intézmények és ideológiák domesztikációjára és familiarizációjára – végső soron uralására – tett kísérletek. Létrejöttükhöz művelődési, társadalmi és esetenként politikai igények és feltételek szükségesek.

Az elemzett irattár kialakulásával és működésével kapcsolatosan csak közvetett adatok állnak rendelkezésemre. Arról, hogy a család korábbi generációi miként és mért őrizték meg, hol tárolták, hogyan használták ezeket az iratokat, maguk a dokumentumok szolgáltatnak adatokat.

Annyi biztos, hogy a család első három generációja a *Súlymos* utcában lakott (lásd a térképet), az itt álló családi házat Mózes Péter építtette 1912-ben. A családi irattárban fennmaradt a ház építésére vonatkozó Marosi felsőjárás által kibocsátott engedély is, amelyből megtudhatjuk a ház és a melléképületek méreteit. Ezek szerint a család egy 12 m hosszú, 4,5 m széles vert falú, cseréppel fedett földházban lakott. Ehhez tartozott egy 4 m hosszú és 4 m széles vert falú, cseréppel fedett nyári konyha és egy 8 m hosszú és 4 m széles fenyődeszkából készült istálló és csűr „egy fedél alatt”. Ezt a házat a harmadik generáció eladta és az *Alszege*n vett hasonló beosztású házat és telket. Itt lakik a negyedik generáció legidősebb tagja, Mózes Ferenc, akinek a tulajdonában az irattár megőrződött.

Mózes Ferenc házat még szülei vásárolták. A ház a településen még fel-lelhető néhány hagyományos beosztású parasztházak egyike: „első szoba” (tisztaszoba), szoba, konyha és kamra. A házzal átellenben nyári konyha, a gazdasági udvaron pedig fenyődeszkából készült istálló és zárt csűr, valamint két kisebb ól található.

Mivel a lakótér nem volt túl nagy, és Mózes Ferenc édesanyja is ebben a házban lakott, az időközben funkciótlaná vált (a család évek óta lemondott az állattartásról) pajta és csűr évek óta raktárként működik. Itt kaptak helyet a család az idő folyamán lecsereelt régi bútorai, Mózes Ferenc féltve őrzött szerszámai, egy Amerikát megjárta utazóláda (mely a családi hagyomány szerint a ház egykori gazdájának tulajdona volt) és a hagyományos paraszti gazdálkodás használaton kívül rekedt tárgyai.

Az elemzett irattárat Mózes Ferenc egy 60x20x30 cm-es zárral ellátott faládában szintén az említett csűrben, az egyik szekrénybe zárva tartotta.³⁴ A leveles láda formáját és kivitelezését tekintve nagyon hasonlít a világháború idején használt katonakufferekhez, annak mintegy kicsinyített mása. Készítésének ideje, formája, a felhasznált anyagok, valamint a fa állagának alapján a huszadik század elejére tehető.

Eredeti rendeltetését nehéz megállapítani, annyi azonban bizonyos, hogy az irattár már azelőtt is ebben a ládában kapott helyet, mielőtt a család a házból a csűrbe költöztette volna az iratokat. Ezt azért fontos kiemelni, mert fontos adatokat szolgáltat az irattár használata, valamint az itt őrzött iratokhoz való viszonyulás szempontjából. Az ugyanis, hogy ezeket

³⁴ A gyűjtés alkalmával ugyanis Mózes Ferenc a frissen alakult helytörténeti múzeumnak adományozta az irattár anyagát.

az iratokat a család egy helyen tárolta és őrizte meg, arra utalnak, hogy szerves egészként kezelte, függetlenül attól, hogy az egyes darabjai a család melyik generációjához tartoztak. Az, hogy egy lezárható ládában tárolták, arra enged következtetni, hogy mindenkori tulajdonosai gazdasági, jogi vagy egyéb egyéni szempontok alapján fontosnak, sőt szükségesnek ítélték ezeknek az iratoknak a védelmét. Végezetül: a házból történt eltávolításuk azt jelzi, hogy ha fontosságuk nem is, de használatuk intenzitása csökkent, már nem képezik részét a rendszeres időközönként használatba kerülő iratoknak.

Az írás, az iratok és az irattár funkciói

A vizsgált iratok az egykori intenzív használat jegyeit ma is magukon viselik. Mintegy 68 hivatalos irat hátoldalán található hosszabb-rövidebb, a család valamelyik tagja által készített feljegyzés. A feljegyzés készítője néhány esetben névjegyével is ellátta ezeket a feljegyzéseket. Az íráskép összevetése, valamint a feljegyzések keletkezési ideje alapján állítható, hogy Mózes Ferencné Bende Ráhel és Mózes Mihály azok a személyek, akik az iratok rendszerezése, valamint a kiadások nyilvántartása során ezeket a feljegyzéseket készítették.

A mintát maguk az egykori iratok szolgáltatták: a 20. század első felének vagyoni és egyéb peres iratai esetében ugyanis az iratok hátoldalára maga az ügyvéd vagy a közjegyző készített – a jogi procedúra részeként – rövid jegyzeteket, amelyek vagy az ügyintézés lezárását vagy pedig a további jogi teendőkre való utalásokat tartalmazták. Ezt az eljárást adaptálta saját igényeinek megfelelően a család, ez az eljárás épült be a paraszti környezetbe.

A feljegyzések egy része a román nyelvű dokumentumok magyar megnevezését tartalmazza: *Román tekekönyv nyugta, Honpolgári igazolvány, Közjegyzői felszólítás, Közjegyzői nyugta* stb. Némelyik a román nyelvű nyugta magyar nyelven készített rövid tartalmi kivonata: *ebben vannak a deszkafacturák és az ajtó, ablakokra kiadott előleg felírva. Kádár Andrásnak 1800 lei 3 részben.*

A jegyzetek legnagyobb része a különböző terhek (adók) kifizetését igazoló iratok (nyugták, igazolások) hátoldalán található: [1] *1931 évi*, [2] *Az 1935 évi adó teljesen kifizetve. Öz[vegy] Mózes Ferencné*, [3] *1934 évi*

ado fele, [4] 1935 évi adoba fizettem 102 leit maradt 260 lei,[5] Rest Laci 113 [alatta] 1935 évi állami ad, [6] 1940 községi taksa kifizetve,[7] Községi takszát kifizettem 1948ra. 1949 évi II ho 24én teljesen ki van fizetve, [8] 1940. Első negyedévi ado. Fizettem 114. lei.1945 évi ado 77084 lei, [9] 1939 évi ado ki van fizetve, [10] 1936 kifizettem 440 k Kérés Községi Tek [?] Eforia, [11] Az 1948 évi összes állami ado teljesen ki van fizetve. Mózes Mihály, [12] 1944 évi vágo marha nyugta, [13] juhakért és hadi marhákér 37 p fizetve, [14] Éjjeli őrök fizetése 1949. Ezek a feljegyzések tehát a következő adatokat tartalmazzák: a) az év, amelyre a kifizetés vonatkozik, b) a kifizetés időpontja, c) az adó típusa, d) a kifizetett összeg, e) a hátralék összege, f) a kifizetést végző/feljegyzést készítő neve, g) számítások és h) egyéb információk.

Természetesen az egyes feljegyzések soha nem tartalmazzák az összes fent említett adatot. A feljegyzések morfológiai elemeinek azonosítása és kiemelése valójában azt a célt szolgálja, hogy rámutasson az iratok használatára, őrzésük, valamint a feljegyzések készítésének funkcióira, kontextusaira. Ezek a feljegyzések emlékezeti vagy deponatív funkcióval³⁵ bírnak. Sstrukturális és funkcionalitás szempontból a gazdanaplóval vagy a gazdasági-pénzügyi feljegyzéseket tartalmazó „mindenes füzetekkel” mutatnak rokonságot. Készítésük, használatuk és őrzésük motorja egyrészt a gazdasági élet átlátható és verifikálható szervezésének igényének megjelenésében keresendő.

A hivatalos iratok őrzését a gazdasági érdek követeli meg: az iratok egymás mellé rendezése és a hátoldalukra készített feljegyzések a gazdasági napló funkcióját töltik be. Másrészt a gazdasági élet megszervezéséhez szükséges segédletként, mnemotechnikai eljárásként is felfoghatók. Az iratok őrzése és a feljegyzés készítésének gesztusa olyan rítusok, melyek a könyvelés aktusaként értelmezhetők. Ugyanakkor azt is jelzik, hogy „meddig elég a hagyomány és mikor van szükség a szerződésre” (Guar 1984: 15).

³⁵ Jan Assmann az írás két „merőben különböző” funkcióját különíti el. Az egyik „a tárolás az emlékezet kiterjesztése és külsővé tétele értelmében”, a másik „a kötelező érvényű közélet, a legfőbb törvényhozói/hatalmi szó kiterjesztése és »exkarnációja« értelmében”. Ebben a kettéválasztásban Assmann az előbbit nevezi az írás deponatív funkciójának. Értelmezésében ez a „nyelviileg artikulált értelem elraktározását, deponálását, archiválását jelenti” (Assmann 2008: 216).

A gazdasági érdek hívta létre az irattár egy másik szövegtípusát, a feljegyzéseket, a gazdasági naplót is. Készítésének kontextusa: a terhek és adók kifizetésének és a család gazdasági helyzetének felmérése, monitorizálása, a gazdaság megtervezése. Elkészítését és megőrzését a gazdasági élet áttekinthetőségének biztosítása motiválja.

Ki az, aki ebben a szerkezetben a feljegyzéseket készíti? Aki a családfő szerepét tölti be az adott háztartásban. A vizsgált irattárak szerkezetének elemzése is jól érzékelteti, hogy a teljes családok esetében a családfő szerepe – és implicit a feljegyzés készítésének joga – a férfit illette meg. A férj elhalálása, szellemi erejének meggyengülése esetén ez a szerep a feleségre hárult, és mindaddig ő végzi ezt a feladatot, amíg gyermekei nem alapítanak családot és veszik át a háztartás irányítását. Esetenként még ekkor is a szülő kezében marad az irányítás, és csak ereje, valamint szellemi képességei gyengülésével adja át a gazdaság tényleges (teljes) vezetését.

Mi a magyarázata annak, hogy ezeket az iratokat a későbbiekben is megőrzik? A vagyoni ügyi iratok esetében az őrzés gesztusa teljesen érthető, a nyugták és egyéb bizonylatok esetében azonban a kérdés jóval bonyolultabb. Az irattár dokumentumaiból és felépítéséből jól kivehető, hogy a szegényebb falusi réteg számára a családokra kivetett adók és kötelezettségek kifizetése komoly anyagi erőfeszítést jelentett. Csupán részletekre bontva és kisebb-nagyobb késéssel tudtak eleget tenni ezen kötelezettségeiknek. A teljes adó kifizetésének elmaradása pénzbírsággal járt, ezért a család szempontjából is szükséges volt a kifizetések és hátralékok pontos ellenőrzése, nyilvántartása. Ez pedig a számlák, nyugták megőrzése révén volt a legkönnyebben megoldható. A számlák őrzésének tehát figyelmeztető/emlékeztető funkciója volt. Ráadásul ezek szükség esetén³⁶ a kötelezettségek kifizetésének ismételt igazolására is alkalmasak voltak. Ez a szükséglet társadalmi-gazdasági nyomásra alakult ki, oka egyetlen társadalomszociológiai kategóriában megfogalmazva: akut bizalomhiány, mely a társadalmi egyenlőtlenség és a társadalmi specializáció következménye (lásd Madnics 1987: 140). Ebből a szempontból ezeknek az iratok-

³⁶ A helyi felületes nyilvántartásnak köszönhetően még a 20. század második felében is gyakran megesett, hogy a helyi szervek elmulasztották nyilvántartásba venni az adó kifizetését, és felszólították az egyéneket a már befizetett adó ismételt törlesztésére.

nak a rendeltetése egyrészt a kötelezettségektől való mentesség, valamint a jogok felmutatása, igazolása: egyfajta performatív funkció³⁷.

Az irattár és egyes dokumentumai emlékezési alakzatként, használtuk, a hátoldalukra készített feljegyzések pedig mnemotechnikai eljárás-ként, ritusként értelmezhetők. Őrzésük célja: emlékeztetni és elősegíteni a család történetének megszerkesztését (a dokumentumok narratívummá szerkesztését), valamint igazolni e narratívumokat.

A számlák őrzését a remény motiválja: az, hogy az őket birtokló személy általuk bizonyos gazdasági-társadalmi előnyökhöz juthat, és ez az elvárás időnként ténylegesen érvényesül. Az 1990-es évek elején például, amikor a magyar állam a 93/1990. (xi. 21.) kormányrendelet nyomán elhatározta a második világháború után Szovjetunióba elhurcolt magyar nemzetiségű személyek kárpótlását, a hadifogságot igazoló személyes (pl. naplók, levelek) és hivatalos iratok felértékelődtek, az egyes családok az egykori katoná- és rabtársak irattárát is felkutatták, annak dokumentumairól másolatot készítettek saját jogaik igazolása céljából. A Mózes család irattárában megőrzött második világháborús leveleknek, postai feladószelvényeknek, hadi célokra történő gabonabeszolgáltatásokat igazoló nyugtáknak szintén ilyen funkciója is van.

Az irattár egy jelentős része a családtagok által magáncéllal készített szöveg, melyek legnagyobb része a második világháború alatt született tábori levelezőlapra írt levél (részletesebben lásd Vajda 2007). Ezek életre keltője a családtól való elszakadás okozta kommunikációs űr, funkciója az egyén visszacsatolása a „nagy kommunikációs hálózatba” (Novotny 1987: 111), mely megkönnyíti számára a frontélet elviselését. Ezeknek a szövegeknek (levelek, emlékkersek) van azonban egy másodlagos kontextusa is, mely meghosszabbítja életüket, és egyben egy másik dimenzióba kapcsolja őket, bekerülnek a megőrzésre szánt szövegek gyűjteményébe. Szövegként (tárgyi mivoltukban pedig emléktárgyakként) a családi történelem és mitológia megszerkesztésében töltenek be szerepet.

³⁷ A terminust Jan Assmann használja. Értelmezésében akkor beszélhetünk performatív funkcióról, amikor az írás eszközeivel beszédcselekvés valósul meg (Assmann 2008: 215). A performatív irat legszebb példái a dekrétumok és ediktumok, ahol nem a jogalkotó emlékezetbe tartása, hanem a jog kötelező érvényű közzététele a cél (uő. 2008: 217).

Miről „beszélnek” ezek a paraszti irattárak?

Minden család és minden egyén rendelkezik bizonyos számú írott dokumentummal, mely az életút során, annak fordulópontjain készül el, kerül használatba, tölt be fontos szerepet. Az egyén életútja köré szerveződő irattár megalapozása még a tudatosságra ébredés előtt – a születési bizonyítvány kiállításával kezdődik és szintén az egyéntől független, elmúlását igazoló halotti bizonyítvánnyal zárul. Az életút két végpontja tehát egyben a személyi irattermelés végpontjait is képezik. A családi irattár a család-alapító személyekre vonatkozó, általuk készített iratok összességét foglalja magában, melyet a házasságkötés során egyesítenek, azt is mondhatnánk, hogy létrejöttét a házassági levél szentesíti. Ezt az aktust követően az iratok többsége, de a fontosabbak mindenképpen (pl. családi ház építése/vásárlása során született iratok), a családra, annak gazdasági, társadalmi fejlődésére vonatkozik: egyfajta élettörténetet, családtörténetet képez. Pontosabban az iratok vizsgálata, rendszerezése, bizonyos szempontok szerint történő csoportosítása számos történet elmondását teszi lehetővé (lásd Foucault 1999: 11), melyek közül itt csak néhányat említenék, mintegy jelezve azt, hogy az irattár milyen további elemzési lehetőségeket kínál a kutatás számára.

1. Az irattárból az a történet vehető ki, ahogyan az írás megjelent és helyet talált magának a paraszti környezetben. Egyszerre tartalmaz fogódzókat a helyi intézmények kialakulását és fejlődését, valamint az iskolai oktatás elterjedése és a gazdasági-politikai tényezők befolyása alatt kialakuló hétköznapi (közönséges) írásbeliség fejlődési pályáját illetően. Ahhoz, ahogyan az iskolai oktatás során az íráskészség és az írástudás (ki) alakul: az alfabetizáció történetéhez, valamint ennek a tudásnak a személyes célok mentén alakuló gyakorlatba ültetésének minőségi alakulásának történetéhez.

2. Az iratok legnagyobb része, sőt valójában a teljes irattár a gazdasági élet alakulásának történetét rögzíti, annak sikeres és sikertelen momentumait. A kiadásokat és a bevételeket, valamint ezek különbözetét: a gyarapodást vagy az elszegényedést. A családi gazdaságnak a kereslet és kínálat alakulására adott válaszait. A 20 század elején zajló kistermelés, a kommunizmus és az 1989-es fordulat után bekövetkezett privatizáció jelenségei által kiváltott adaptációs stratégiák történetei.

3. Az iratok egy része a családtagok orvosi vizsgálatainak látletelei és a konzultálást követő kezelések dokumentumai, zömével receptek. Az irattár tehát betegségtörténetek tárháza. A betegség a specialista által végzett azonosításának és orvoslásának története. A kezelés és a szervezetnek a kezelésre adott válasza.

4. Az irattár egy másik részét az egyház által kibocsátott iratok jelentik, a vallásos élet történetének tükrét képezik. A keresztelési, konfirmálási, házassági és elhalálozási emléklap, az egyházfenntartó járulék kifizetését igazoló nyugták jelzik azt, ahogyan az egyház és az egyén az írás segítségével egymáshoz kapcsolódik.

5. A személyes iratok, de még a hivatalos szervek által kibocsátott dokumentumok is, az őket létrehozó és használó egyének (közösségek) gondolatvilágába, az őket körülvevő világról alkotott elképzeléseikbe engednek betekinteni. Azaz a történész és az antropológus mellett a pszichológus érdeklődésére is számot tarthatnak.

6. A dokumentumok egy része a második világháború egyéni perspektívából elmondott történeteként is felfogható (lásd Vajda 2007).

Összegzés

A társadalmi formákat az írás révén adminisztrálják, öntik jogi formába. Az írás tehát társadalomszervező, racionalizáló szociológiai tényező, és ez a hatása olyan mértékben érvényesül, amilyen mértékben az írás érvényesül és elterjed az adott társadalomban (Kosárkó 2000: 113). A paraszti irattárak a hatalmi szerkezetek intézményesülésének és örök változásának, valamint a lokális és az egyéni gazdasági-társadalmi, politikai változások lenyomatai. Bepillantást engednek abba, ahogyan a társadalom legalapvetőbb funkcionális egysége, a család és a családot képviselő egyén megbirkózik a társadalommal, és hogy ez milyen helyi és egyéni adaptációkat eredményez. Rávilágít arra, hogy a változó gazdasági-politikai helyzet hogyan alakít ki új dokumentumtípusokat, melyek a maguk során új közösségi magatartásformák és viszonyulások kialakulását eredményezik.³⁸ A világháborúk alatt például a férfilakosság jelentős részét a frontra és a

³⁸ Terbócs Attila ezt egy francia íráskutatással kapcsolatos tanulmánykötetről írt méltatásában a társadalmi érintkezés kényszere diktálta írásbeliségnek nevez (Terbócs 1999: 146).

kaszárnyák barakkjaiba vezényelték. A családtól való elszakadás okozta trauma és kommunikációs úr felszámolására született meg a tábori levelezőlap, mely lehetővé tette a kapcsolattartást a családtagokkal. Sőt, az álam saját eszközeivel serkentette a levelezést: az újságok és a vöröskereszt segítségével levelezőpartnereket toborzott a fronton szolgáló katonák számára. Ugyancsak a 20. század elejének eseményeinél maradván a vizsgált irattárból az is kitűnik, ahogyan a politikai események, a háborúk és a hatalomváltások újabb és újabb dokumentumtípusok (nemzetiségigazoló iratokat az 1920-as években, származást igazoló iratokat a zsidótörvény érvénybe lépését követően, határátlépő igazolványokat az 1940–1944 közötti időszakban stb.) létrejöttét eredményezték.

A társadalom bürokratikus követelményeihez való alkalmazkodás viselkedési és viszonyulási módokat, társadalmi attitűdöket alakít ki. Az iratok őrzése vagy megsemmisítésük, a hátoldalukra készített feljegyzések, másolásuk mind ezzel az alkalmazkodóképességgel, adaptációs készséggel magyarázhatóak, az írás társadalmi megítélésének fokmérője. Ugyanakkor ezt a viselkedést mélyen meghatározza a környezet: maga a bürokrácia teszi szükségessé vagy szünteti meg ezeket a viselkedésmintákat. Vagyis a társadalom és a dokumentum kapcsolata többszörös egymásrahatás révén alakul ki: fordulópontok és adaptációk egész sorának eredménye. Ugyanakkor az iratok őrzése az egyén öntudatoságra ébredésének egyik jele, ennek a folyamatnak az eredménye.

Szakirodalom

ASSMAN, Jan

2008 Írás és normativitás. In: Uő: *Uralom és üdvösség. Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában*. Atlantis Könyvkiadó, Budapest, 215–239.

BÁNYAI Irén

1973 A parasztirattárak jelentősége az újkortörténeti muzeológiában. In: IKVAI Nándor (szerk.): *Studia Comitatus 2. Tanulmányok Pest megye múzeumaiából*. Pest megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre, 161–171.

BÁRDI Nándor

2008 A Romániához került erdélyi, bánági, kelet-magyarországi magyarok (1918–1921). In: BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla – SZARKA László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 30–35.

BEREKMÉRI D. István

1994 Az én iskolám. In: *Sáromberke 1319–1994*. Sáromberki Egyházközség, Sáromberke, 146–158.

BEREKMÉRI István Andrásé

2008 *Minden poklokon keresztül*. Sajtó alá rendezte VAJDA András, Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely

BROWN, John Seely – DUGUID, Paul

1997 A dokumentumok társas élete. *Replika*. (25) 177–194.

CHARTIER, Roger

1994 *The Order of Books. Readers, Authors, and Libraries in Europe between the Fourteenth and Eighteenth Centuries*. Stanford University Press, Stanford, California

EGYED Ákos

1981 *Falu, város, civilizáció*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

FABRE, Daniel (dir.)

1997 *Par écrit: ethnologie des écritures quotidiennens*. Mission du Patrimoine Ethnologique. Edition de la Maison des sciences de l'homme, Paris

FILEP Tamás Gáspár

2008. A „visszatért” magyarok és nem magyarok beilleszkedése, jogi helyzetük és magatartásuk. In: BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla–SZARKA László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 154–161.

FOUCAULT, Michel (közzéteszi)

1999 *Én, Pierre Rivière, aki lemészároltam anyámat, húgomat és öcsémet. Egy XIX. századi szülőgyilkosság*. (Jószöveg könyvek.) Jószöveg Műhely Kiadó, Budapest

GOTTSCHALK, Louis – KLUCKHOHN, Clyde – ANGELL, Robert Cooley

1945 *The use of personal documents in history, anthropology, and sociology. Prepared for the Committee on appraisal of research*. Social science research council, New York

GUAR, Albertin

1984 *A History of Writing*. Charles Cribber's Sons, New York

GYENIS Vilmos:

1965 Emlékirat és parasztkrónika. *Irodalomtörténeti Közlemények* LXIX. (2) 152–171.

HAJNAL István

- 1921 *Írástörténet az írásbeliség felújulása korából.* Budavári Tudományos Társaság, Budapest
- 1933 Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés. In: *Károlyi Emlékkönyv.* Sárkány Nyomda, Budapest, 16 old. (Újranyomtatva: *Medvetánc* 1982. (2–3) 321–352)
- 1943 *Vergleichende Schriftsproben zur Entwicklung und Verbreitung der Schrift im 12–13. Jahrhundert.* Hrsg. von der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest–Leipzig–Milano
- 1954 *L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales.* (Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae, 7.) Akadémiai Nyomda, Budapest
- 1993a Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés. In: *Uő: Technika, művelődés. Tanulmányok.* (História Könyvtár. Monográfiák, 2.) História–MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 37–64.
- 1993b Az írás szociális szerepe és az egyetemi képzettség Franciaországtól Magyarorszáig a XII–XIII. században. In: *Uő: Technika, művelődés. Tanulmányok.* (História Könyvtár. Monográfiák, 2.) História–MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 411–420.
- 1993c Kézművesség, írásbeliség és európai fejlődés. In: *Uő: Technika, művelődés. Tanulmányok.* (História Könyvtár. Monográfiák, 2.) História–MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 421–444.
- 1998 Írásbeliség és fejlődés. *Replika.*(30) 195–210.

HOFER Tamás

- 1983 A „tárgyak elméletéhez”. In: KÓSA László (szerk.): *Népi kultúra – Népi társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajz Kutató Csoportjának Évkönyve XIII.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 39–64.

HYMES, Dell

- 1997 A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata In: PLÉH Csaba – SÍKLAKI István – TERESTYÉNI Tamás (szerk.): *Nyelv–Kommunikáció–Cselekvés.* Osiris Kiadó, Budapest, 458–495.

JAKÓ Zsigmond

- 1977 A laikus írásbeliség kezdetei a középkori Erdélyben. In: *Uő: Írás, könyv értelmiség.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 25–36.

KAMPIS János

1909 *A községek önkormányzati igazgatásának összes szabályai: a községi törvény (1886 : XXII. t.-cz.), valamint az arra vonatkozó törvények, közigazgatási, polgári és büntető bírósági döntvények, bírósági és miniszteri elvi határozatok utasítások és rendeletek alapján.* Pesti Könyvnyomda Részvény-Társaság, Budapest

KESZEG Vilmos

1991 *A folklór határán. A népi írásbeliség szerves műfajjai Aranyosszéken.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1996 *Kelt levelem. Egy mezőszéki parasztasszony levelezése.* (A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára, 6.) Györffy István Néprajzi Egyesület, Debrecen

1998 Írott szövegek egy személy életréjében. *Ethnographia* 109. (2) 589–628.

2000 Szövegtípusok, szövegfunkciók és íráshasználat az aranyosszéki temetési szertartásban. In: CSERI Miklós – KÓSA László – T. BÉRECKI Ibolya (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón.* Magyar Néprajzi Társaság–Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 131–164.

2001 Az írás és a beszéd konfliktusa: egy írástudó asszony “pere”. *Néprajzi Látóhatár* X. (1–4) 135–148.

2006a *Egy Hir adás a' Késő Maradékhoz. 17–20. századi erdélyi toronygombíratok.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

2006b Az írás szerepe egy asszony életében. In: Uő (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek.* (Sapientia Könyvek, 41. Bölcsészettudomány.) Scientia Kiadó, Kolozsvár, 583–663.

2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség.* Egyetemi jegyzet. KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár

KOCSIS Gyula

1987 Egy mezővárosi család gazdasági-társadalmi törekvései Cegléden. In: IKVAI Nándor (szerk.): *Studia Comitatus* 18. *Tanulmányok Pest megye múzeumaiból.* Pest megyei Múzeumok Igazgatósága, 143–185.

KOSÁRKO László

2000 Írástörténések és szociográfusok. Hajnal István recepciója az 1930-as, 1940-es években. *Korall.* Tél, 110–127.

KRISTÓF Ildikó, Sz.

2002 A számoktól a (jogi) szövegekig: alfabetizációtörténet, olvasástörténet vagy kommunikációtörténet? In: HUDI József (szerk.): *Alfabetizáció az újkori Magyarországon című konferencia előadásai. Acta Papensia II.* (1–2) 3–30.

KÜLLŐS Imola

1982 A személyes dokumentumok kutatása a magyar folklorisztikában. In: Uő (szerk.): *Az életrajzi módszer. Alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában.* (Documentatio Ethnographica, 9.) MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 163–173.

MADNICS György

1987 *Rejtélyes írások. Zsebkönyvek.* Akadémiai Kiadó, Budapest

MANDELBAUM, David G.

1982 Egy életrajzi tanulmány: Gandhi. In: KÜLLŐS Imola (szerk.): *Az életrajzi módszer. Alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában.* (Documentatio Ethnographica, 9.) MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 29–45.

MARKIEWICZ-LAGNEAU, Janina

1982 Az önéletrajz Lengyelországban, avagy egy szociológiai módszer társadalmi alkalmazása. In: KÜLLŐS Imola (szerk.): *Az életrajzi módszer. Alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában.* (Documentatio Ethnographica, 9.) MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 11–28.

MÓZES András

é. n. *Adatok Sáromberke történetéhez I–IV.* Kézirat, Sáromberki Református Egyházközség Levéltára

NOVOTNY Tihamér

1987 *Az első világháborús katonaemlékek. Antropológiai és művészettársociológiai vizsgálat.* Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest

RÓBERT Péter

1982 Az élettörténeti módszer – szakirodalmi áttekintés, alkalmazási lehetőségek. *Szociológia.* (2) 233–247.

SZABÓ Miklós

1994a Sáromberke rövid története. In: *Sáromberke 1319–1994.* Sáromberki Egyházközség, Sáromberke, 5–64.

1994b Szövetkezeti és gazdaköri mozgalom Sáromberkén In: *Sáromberke 1319–1994.* Sáromberki Egyházközség, Sáromberke, 65–69.

1994c Sáromberke lakói 1993-ban. In: *Sáromberke 1319–1994*. Sáromberki Egyházközség, Sáromberke, 178–199.

TENGELYI László

1998 *Élettörténet és sorsesemény*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest

TERBÓCS Attila

1999 Írásbeliség a modernitásban. *Tabula* 2. (2) 145–148.

THOMAS, William – ZNANIECKI, Florian

2002–2004 A lengyel paraszt Európában és Amerikában 1–6. Új Mandátum, Budapest

TÓTH Zoltán:

1977 Schizler Károly kádármester Szekszárdon. Agrártörténeti Szemle XIX. (1–2) 199–218.

VAJDA András

2007 „Világháború”: történet vagy történelem? In: Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 452–480.

VARGA János

1964 Öreg Gyüker József krónikája. Agrártörténeti Szemle VI. (3–4) 452–471.

Térkép a Mózes család egykori és jelenlegi házának a településen belüli elhelyezkedéséről

